

**MED JEZIKOVNO IN BESEDILNO
ZVRSTNOSTJO**

SPREMEMBE V RUSKI LEKSIKI OB PRELOMU IZ 20. V 21. STOLETJE

V prispevku so prikazani nekateri vidiki sprememb v ruski leksiki ob koncu 20. stoletja ob primerjavi slovarske obravnave posameznih besed v slovarju ruskega jezika S. I. Ožegova iz leta 1981 ter S. I. Ožegova in N. Ju. Švedove iz leta 1999.

ruščina, spremembe v leksiki, konec 20. stoletja

The paper describes certain aspects of changes in the Russian lexicon at the end of the 20th century through comparison of dictionary entries on individual lexemes in the Russian language dictionaries by Ožegov (1981) and Ožegov and Švedova (1999).

Russian, changes to the lexicon, end of the 20th century

Nič novega ne bom povedala, če rečem, da so se približno v zadnjih dvajsetih letih 20. stoletja v ruskem jeziku zgodile ogromne spremembe – ki so seveda sledile globokim spremembam v političnem, gospodarskem in kulturnem življenju na območju nekdanje Sovjetske zveze. V jeziku so se začele te spremembe odražati že v času perestrojke, še bolj burno pa po razpadu sovjetske države, registrirati so jih začeli tudi slovarji, saj se družbene spremembe najopazneje in najhitreje kažejo v leksiki (prim. npr. *Русский язык и советское общество*, 1968: 50).

V prispevku bom prikazala nekaj konkretnih zgledov sprememb v ruski leksiki, kot se ponujajo ob primerjavi dveh izdaj znanega slovarja S. I. Ožegova, in sicer izdaji iz leta 1981 in leta 1999. Ta slovar je zaradi dolge tradicije zelo primeren za tovrstne študije.¹

Slovar Ožegova je kot zelo razširjen in popularen enozvezkovnik – prvič je izšel leta 1949 pod naslovom *Словарь русского языка* – do leta 1991 doživel več kot dvajset izdaj. Leta 1992 je izšel pod naslovom *Толковый словарь русского языка*, kot soavtorica pa je poleg S. I. Ožegova navedena tudi N. Ju. Švedova (ki je dejansko sodelovala že veliko prej). V tej dolgi zgodovini je slovar seveda doživeljal

---

¹ Spodbudo za to delo sem dobila v seminarju študentov ruskega jezika na ljubljanski Filozofski fakulteti, ki smo leta 2002 primerjali in obdelali kako tretjino dveh izdaj slovarja Ožegova (1990–1999).

spremembe: korpus zajetih besed se je obnavljal in povečeval, širil se je opis večpomenskih besed, spreminjalo in dodajalo se je ilustrativno gradivo, večalo se je število frazemov, vendar so bila ohranjena vsa temeljna leksikografska načela prvotnega slovarja. Kot omenja N. Švedova v uvodu k izdaji iz leta 1992 (ponatisnjen tudi v izdaji 1999), pa je bila izdaja iz leta 1992 prelomna, ker so v njej dosledno odstranili ideološke in politične ocene v razlagah opisovanih pojmov, tendenciozno obarvano ilustrativno gradivo, neustrezne kvalifikatorje, ki so označevali posamezne besede kot zastarele, čeprav to niso bile. Tako je vrsta besed s področja politike, ideologije itd. dobila ustrezne filološke razlage. Posebna pozornost je bila posvečena besedam s področja vere in cerkve, saj je bilo to področje v sovjetski leksikografiji zanemarjeno.

Ob razpadu sovjetskega političnega sistema se je v ruskem jezikoslovju pojavilo precej študij o jezikovnih posebnostih sovjetskega obdobja. Avtorji uporabljajo za jezik tega obdobja pogosto orvelovski izraz *новояз* (*Русский язык конца XX столетия*, 2000: 19 in sl.). Ta jezik se opisuje kot jezik, ki lahko izrazi le en svetovni nazor, ideje in pojme in v katerem je nemogoče izraziti neortodoksko misel. To naj bi bil kvazijezik, umeten jezik. Med njegove lastnosti se med drugim prišteva bistvena preureditev leksikalnega sistema. V tem procesu igrajo pomembno vlogo ključne besede – ideologemi in delitev besed na pozitivne in negativne oz. včasih celo tako, da ima ena beseda dva pomena: v socializmu/v kapitalizmu, pri nas/pri njih. Po perestrojki je v ruščini spet postalo mogoče javno izražati vsemogoče misli in ideje, brez vnaprejšnje ideološke ocene pojavov in pojmov kot dobrih oz. slabih, resničnih oz. neresničnih itd. Ta proces se zelo jasno odraža v razlagalnem delu slovarja pri velikem številu besed, ki so kakorkoli povezane s filozofijo, politiko, ekonomijo itd.

Oglejmo si torej razlage besed *коммунизм* in *рабочий* (delavec):

1981

Коммунизм – 1. Общественно-экономическая формация, закономерно приходящая на смену капитализму и основанная на общественной собственности на средства производства, на сотрудничестве и взаимной помощи свободных от классовой эксплуатации и национального гнета трудящихся. *Социализм – первая фаза коммунизма.* 2. Вторая, высшая фаза этой формации – безклассовый общественный строй с единой общенародной собственностью на средства производства и полным социальным равенством всех членов общества, в котором на базе мощного роста производительных сил осуществляется принцип «от каждого – по способностям, каждому – по потребностям» и обеспечивается всестороннее развитие личности. 3. Марксистско-ленинская теория создания и развития такой формации. *Научный коммунизм.*

1999

Коммунизм – 1. Общественно-экономическая формация, основанная на общественной собственности на средства производства, при которой ставится целью построение безклассового общества, полное социальное равенство всех

членов общества и осуществление принципа «От каждого – по способностям, каждому – по потребностям».

Razlaga iz leta 1981 je ideološka, saj ne dopušča ne dvoma ne distance do vsebine termina (Komunizem je družbena formacija, ki sledi kapitalizmu ... temelji na sodelovanju in medsebojni pomoči delavcev, ki niso izkoriščani in niso nacionalno zatirani. Prvi fazi sledi druga faza, kjer obstaja popolna socialna enakost itd.). V razlagi iz leta 1999 se komunizem razlaga kot ena od možnih družbenih formacij (ne trdi se več, da ta formacija zakonito sledi kapitalizmu), ki ima določene lastnosti (družbena sredstva proizvodnje) in ki si postavlja določene cilje (brezrazredna družba, popolna socialna enakost itd.).

Nadvse presenetljivo kaže na razdelitev sveta na dva pola razlaga besede *рабочий* (delavec). V razlagi leta 1981 ima ta beseda dva pomena – odvisno od tega, v katerem delu sveta se delavec nahaja. V socialistični družbi je vodilna sila v državi in lastnik proizvodnih sredstev, v kapitalizmu pa je najet delavec in izkoriščan od buržoazije. Razlaga iz leta 1999 ga opisuje kot najetega delavca, ki dela v tovarni, gradbeništvu, kmetijstvu itd.

1981

Рабочий – 1. В социалистическом обществе: человек, занимающийся производственным трудом и принадлежащий к рабочему классу, являющемуся руководящей силой государства и владеющему средствами производства совместно со всем народом. 2. В капиталистическом обществе: наемный работник, пролетарий, лишенный средств производства, эксплуатируемый буржуазией.

1999

Рабочий – человек, принадлежащий к классу наёмных работников, занятых производительным или подсобным трудом на фабрично-заводском, строительном, сельско-хозяйственном или специализированном предприятии.

Takih dezideologiziranih razlag (seveda se moramo zavedati, da je to vendarle relativen pojem) je v slovarju cela vrsta, npr. *большевизм, партия, ленинизм, марксизм, монархизм, белогвардеец, белоэмигрант, аристократия* itd.

Drug tip sprememb se kaže v reaktivaciji besed, ki so pomenile pojme, ki so v ruskem življenju obstajali že pred revolucijo in so se ponovno pojavili po razpadu komunizma, v sovjetskem času pa niso obstajali, zato so bile njihove razlage v slovarju takrat pospremljene s pojasnili tipa *v carski Rusiji, v buržoaznih državah* itd. Oglejmo si zgleda *дума* in *биржа* (borza):

1981

Дума – [...] 3. Название нек-рых государственных учреждений (в старой России). *Государственная дума* (выборное представительное учреждение в царской России, к-рому формально принадлежали законодательные функции). *Городская дума* (выборный орган городского управления в царской России).

1999

Дума – [...] 2. Название нек-рых государственных учреждений. *Боярская дума* (совет бояр). *Государственная дума* (1) нижняя палата Федерального Собрания Российской Федерации; (2) в России в 1906–1916 гг.: законосовещательное выборное представительное учреждение. *Городская дума* (выборный орган городского управления).

Novo težo in družbeno vlogo parlamenta v sodobni Rusiji kaže tudi dejstvo, da je v izdaji leta 1981 le eno geslo *дума*, ki ima tri pomene. Prvi pomen je misel, drugi vrsta ukrajinske narodne pesmi, tretji pomen pa državno telo. V izdaji leta 1999 ima *дума* v pomenu državno telo, parlament posebno geslo.

1981

Биржа – 1. В буржуазных странах: учреждение для заключения финансовых и коммерческих сделок. [...] ◇ **Биржа труда** – в буржуазных странах: посредническое учреждение по найму рабочей силы.

1999

Биржа – 1. Учреждение, в котором осуществляются финансовые, коммерческие операции с ценными бумагами, валютой или массовыми товарами, продаваемыми по стандартам или образцам. [...] ◇ **Биржа труда** – государственное посредническое учреждение по найму рабочей силы.

Podobno so bile v stari izdaji razlage opremljene s pojasnilom v *kapitalizmu*, v *buržoaznih državah* itd., medtem ko so v novi izdaji brez te oznake še npr. *акция*, *акционер*, *мэр*, *миллиардер*, *линчевать*, *миссионер*, *милитаризм*, *благотворитель*, *благотворительность*.

V izdaji iz leta 1999 so nekatere besede, povezane s sovjetskim obdobjem, opuščene: *антисоветчина*, *бамовец*, *безыдейный*, *партбилет*, *партком*. Druge spet so opremljene s pojasnilom v *СССР*, npr. *партиец*.

Velike spremembe je mogoče opaziti pri besedah, povezanih z vero. Pri razlagah v stari izdaji sta pogosta izraza *культ* in *мистический*, kar je verjetno treba razumeti kot slabšalno in je v novi večinoma opuščeno. V novi izdaji so pogoste obsežnejše razlage z elementi enciklopedičnosti, kar verjetno odraža željo sestavljalcev slovarja, da bi se ti med večino ljudi že precej pozabljeni pojmi oživili. Dalje je v novi izdaji precej besed, ki jih v stari ni. Ponekod pa je ob malo spremenjenih razlagah le precej več ponazarjalnega gradiva.

Med novimi besedami so npr. *миная*, *молоканин*, *монашествующий*, *всенощное бдение* (ob *бдение*), *двуперстный*, *дванадцатые праздники*, *великомученик*, *вечеря*, *Благовещение*, *благословение* (posebno geslo, prej samo pri glagolu *благословить*), *Богочеловек*, *блаженный* (3. pomen), *Богоматерь*.

Oglejmo si razliko pri razlagi ključne besede *бог*:

1981

Бог – По религиозно-мистическим представлениям: верховное существо, управляющее миром или (при многобожии) одно из таких существ.

1999

Бог – 1. В религии: верховное всемогущее существо, управляющее миром или (при многобожии) одно из таких существ. *Вера в бога. Языческие боги. Бог войны* (у древних римлян: Марс). 2. (Б прописное). В христианстве: триединое божество, творец и всеобщее мировое начало – Бог Отец, Бог Сын и Бог Дух Святой. *Бог един в трёх лицах.*

V izdaji iz leta 1981 je približno za eno tretjino stolpca besednih zvez, frazemov in pregovorov kot *боже сохрани, дай бог, ради бога, слава богу, от бога* itd., medtem ko je v novi izdaji tega za dva stolpca, kar seveda bolj ustrezno ilustrira prisotnost te besede v ruščini. Ena od značilnih sprememb je sprememba kvalifikatorja pri besedni zvezi *дай бог* oz. *не дай бог*. V starem slovarju ima ta besedna zveza kvalifikator *устарелое*, medtem ko ima ta besedna zveza v novem slovarju kvalifikator *разговорное*. Tak zgled je tudi beseda *благовест*:

1981

Благовест – (устар.) Колокольный звон перед началом церковной службы.

1999

Благовест – Колокольный звон перед началом церковной службы, а также перед началом важнейшей части литургии.

Podobno *благовестить, вероотступник, богомол*. Nekatere teh besed imajo spremembo kvalifikatorja iz *устар.* v *книж.*, npr. *благоволить, благоволение, блудный сын*.

Pri razlagi besede *Библия* je v stari izdaji razlaga slabšalna (miti in dogme), v novi pa nevtralna (kanonizirane svete knjige). Poleg tega ilustrativno gradivo v novi izdaji služi hkrati kot informacija:

1981

Библия – Книга, содержащая мифы и догматы еврейской и христианской религии.

1999

Библия – (Б прописное). Канонизированное собрание священных книг иудейской и христианской религий. *Дохристианская часть Библии* (Ветхий Завет). *Христианская часть Библии* (Новый Завет).

Izraziti so elementi enciklopedičnosti pri ilustrativnem gradivu za besedo *таинство* (zakrament) v novi izdaji:

1981

Таинство – Обряд (крещение, причастие и др.), к-рый по церковным верованиям, сообщает верующим особую благодать.

1999

Таинство – В христианстве: церковный обряд, предназначенный для приобщения верующего к божественной благодати. *Таинства православной и католической церкви* (крещение, бракосочетание, исповедь, соборование, причащение, миропомазание, священство). *Таинства лютеранской церкви* (крещение и причащение). *Таинства англиканской церкви* (крещение, причащение, церковный брак).

Zanimiva je obravnava besede *аз*, cerkvenoslovanskega zaimka 1. os. ed. in ime-na prve črke azbuke:

1981

аз – 1. Старинное название буквы «а». 2. *перен. мн.* Начальные сведения (*разг.*). *Начать с азов.*

1999

аз – 1. мест. личн. 1 л. ед. ч. Я – как обозначение говорящим самого себя. *Мне отпущение и аз воздам* (т.е. только мне принадлежит право отпущения, и карать могу только я /по библейскому сказанию о том, что только Господь может судить и карать/). 2. Старинное название буквы «а». 3. *перен. мн.* Начальные сведения (*разг.*). *Азы науки. Начать с азов.*

Razlaga v stari izdaji dojema to besedo kot rusko *le* v pomenu prve črke azbuke ter v prenesenih pomenih, ki izhajajo iz tega pomena. V novejši izdaji je *аз* brez kakršnegakoli kvalifikatorja ali komentarja dojet kot ruska beseda tudi v pomenu osebneга zaimka 1. os. ed., četudi je vsaj s filološkega stališča ta beseda nedvomno cerkvenoslovanska. Očitno smo priča nadaljevanju procesa, ki poteka na vzhodnoslovanskih tleh že stoletja, namreč zlivanju cerkvene slovanščine in ruščine in navsezadnje vključevanju cerkvenoslovanskih elementov v ruščino. Ponovno je ta proces postal aktualen z oživljanjem cerkvenega življenja in posledično s ponovno večjo prisotnostjo cerkvenoslovanskih besedil v družbi.

V enem segmentu se širjenje ruske leksike, kot jo odraža slovar, ne razlikuje dosti od podobnih procesov v drugih jezikih, posebej v srednje in vzhodnoevropskih jezikih – namreč v precejšnjem številu (v slovarju še ne tako velikem kot v dejanski rabi) amerikanizmov in internacionalizmov, ki kažejo na to, da se tudi v Rusiji kultura amerikanizira in globalizira.

Naj naštejemo nekaj takih besed, ki zajemajo področje politike, gospodarstva, zabave, množičnih medijev itd.: *дилер* (*спец.*), *брокер*, *страховой брокер* (*спец.*), *спикер*, *брифинг* (*офиц.*), *лобби*, *офис*, *ваучер*, *киллер*, *банкомат*, *домофон*, *аквапарк*, *армрестлинг*, *аура*, *блюз*, *кикбоксинг*, *грант*, *дизайн*, *дизайнер*. Med kalki naj omenim *мыльная опера* (pri *мыло*) in *голубые каски* (pri *каска*).

Poleg opaznih tujk in manj opaznih kalkov besednih zvez slovar zaznamuje tudi še bolj prikrit proces semantičnega kalkiranja. Kot zgled naj nam služi beseda *пресса*:

1981

Пресса – 1. Периодическая печать (газеты, журналы). *Советская пресса. По отзывам прессы. Ложа прессы* (места для представителей печати).

1999

Пресса – 1. Массовая периодическая печать. *По отзывам прессы. 2. собир. Журналисты, представители средств массовой информации, периодической печати. Ложа прессы. Интервью для прессы. 3. Отклики на что-н. в печати, в средствах массовой информации. Фильм получил громкую прессу. Доброжелательная пресса.* ♦ **Жёлтая пресса.** – бульварная пресса, рассчитанная на непритязательного читателя (первонач. Об одной из английских газет такого характера, печатающейся на жёлтой бумаге).

V novi razlagi je seveda opuščena ilustracija *советская пресса*. Nova razlaga je bolj natančna in diferencirana, saj kot samostojen izpostavlja pomen »novinarji, predstavniki tiska«, ki je bil prej vsebovan kar v prvem pomenu. Zelo zanimiv je tretji novi pomen, »odziv tiska«, ki ga starejši slovar ne vsebuje in se zdi, da ga prej v ruščini tudi ni bilo. V slovarju angleškega jezika *The Random House Dictionary of the English Language* najdemo pod iztočnico *press* kot 29. pomen »the consensus of the critical commentary, or the amount of coverage accorded a person, thing or event, especially in newspapers and periodicals (often prec. by good or bad). *Despite a good press, the play closed after eight performances*«. Gre skratka najbrž za semantično kalkiranje pod vplivom angleščine. Besedna zveza *жёлтая пресса* je vključena tudi v izdajo iz leta 1981, vendar pod iztočnico *жёлтый*:

1981

Желтый – 2. ромен: *перен. Соглашательский, реформистский, предающий интересы рабочего класса. Жёлтые профсоюзы. Жёлтая пресса* (также о бульварно-сенсационной буржуазной прессе).

Naslednji vir novosti v ruski leksiki, ki se odraža tudi v slovarju, je močan pritisk neknižnih zvrsti v pisano in govorjeno javno besedo. Ko je razpadel prejšnji togo nadzorovan sistem javnega življenja, v katerem so v javnost prihajala le preverjena, cenzurirana besedila, ki so bila ideološko neoporečna, večinoma dolgočasna, vendar tudi v skladu s knjižno normo, je nastopilo obdobje, ko se je bistveno povečalo število ljudi, udeleženih v množični komunikaciji. Pojavile so se tudi nove oblike javnega nastopanja, prej v Sovjetski zvezi neznanega: okrogle mize, nepripravljeni intervjuji, pogovori po TV in radiu. Vse to spreminja parametre javne, zlasti govorjene komunikacije. Prej je večina javne komunikacije potekala tako, da so govorci prebrali napisane govore in odgovarjali na popolnoma predvidljiva vprašanja – zdaj se od govorcev pričakuje spontano govorjenje in nastopajo nepredvidljiva vprašanja. Ostra meja, ki je prej obstajala med uradno javno komunikacijo in neuradno zasebno, popušča. Zdaj ta komunikacija sicer ne poteka v pogovornem jeziku, vsebuje pa mnogo več pogovornih, žargonskih, prostorečnih in drugih nižjih elementov. Te vrste sprememb so povzročile v delu javnosti občutek o

ogroženosti, kvarjenju, razpadu itd. ruščine. Apresjan npr. meni, da je upadla jezikovna kompetenca, zlasti kot posledica sedemdestletnega ideološkega nasilja nad kulturo. Ljudje so prisiljeni govoriti spontano, pa tega ne morejo zaradi pomanjkanja besed in misli (*Русский язык конца XX столетия*, 2000: 20). Ljudje »по бумажке говорить не хотят, а без бумажки не умеют« (Širjaev v *Русский язык*, 1997: 20). Po drugi strani se v javnosti pojavljajo dobri, zanimivi, izvирni in živi zgledi jezikovne rabe.

Mnogi govorniki ruščine vznemirjeni odklanjajo pojav grobih in vulgarnih besed v javnem govoru in pisanju. Deloma gre za zaprepačenost ob ogromnem kontrastu glede na prejšnje stanje, saj so bile norme glede rabe teh plasti leksike v Sovjetski zvezi izredno stroge in naravnost puritanske. Najti jih ni bilo niti v tisku niti v slovarjih. To je bila t. i. *нецензурная* ali *непечатная лексика*, ki je leksikografska tradicija ni vključevala v slovarje in si postopoma utira pot v slovarje šele zdaj. Med takimi besedami so se v izdaji iz leta 1999 pojavile npr. besede *говно*, *дерьмо* (oboje drek) in *жопы* (rit), vse so opremljene s kvalifikatorjema *просторечное*, *грубое*. Še nekaj zgledov besed iz nižjih plasti, ki se na novo pojavljajo v izdaji 1999: *ночные бабочки* (*разг.*) prostitutke, *бакс* (*прост.*) ameriški dolar, *балдёж* (*прост.*) zabušavanje, *тусоваться* (*прост.*) zbirati se, *журirati*, *чернуха* (*прост.* *пренебр.*) prikaz mračnih strani življenja, *сортир* (*прост.*) stranišče, *амбал* (*прост.*) velik in močen človek, ponavadi s primitivnim intelektom.

Za konec navedimo zgled spremenjene razlage na videz zelo nepolitičnega leksema *любовь* (ljubezen):

1981

Любовь – 1. Чувство самоотверженной, сердечной привязанности. Любовь к родине. Материнская любовь. Горячая любовь. Взаимная любовь. Он – моя первая любовь.

1999

Любовь – 1. Глубокое эмоциональное влечение, сильное сердечное чувство. Чары, ожидания, муки любви. Признание в любви. Объясниться в любви. Брак по любви, без любви. Выйти замуж по любви. Любовь до гроба. [...] Страстная, взаимная, безответная, платоническая, романтическая любовь. Любовь с первого взгляда 2. Чувство глубокого расположения, самоотверженной и искренней привязанности. Любовь к родине, к родителям, к детям.

Diferenciranje pomenov in obsežnejše razlage z več ponazarjalnih zgledov so tudi sicer značilnost razvoja tega slovarja – tu seveda ne smemo povsod videti kakih ideoloških razlogov. Pri sami razlagi pa seveda ne moremo spregledati, da je v stari izdaji bil pomen ljubezni med moškim in žensko nekako prilepljen k ljubezni do domovine ali materinski ljubezni, medtem ko je pri novi izdaji ta pojem dobil dva pomena, pri čemer je bil prvi pomen ravno ljubezen med moškim in žensko.

Literatura

Bernard COMRIE, Gerald STONE, Maria POLINSKY, 1996: *The Russian Language in the Twentieth Century*. Oxford.

The Random House Dictionary of the English Language, 1983. New York.

Сергей И. ОЖЕГОВ, 1981: *Словарь русского языка*. Москва.

Сергей И. ОЖЕГОВ, Наталия Ю. ШВЕДОВА, 1999: *Толковый словарь русского языка*. Москва.

Русский язык и советское общество. Лексика современного русского языка, 1968. Ред. М. В. Панова. Москва.

Русский язык конца XX столетия (1985–1995), 2000. Отв. ред. Е. А. Земская. Москва.

Русский язык. Najnowsze dzieje jezykow slowianskich, 1997. Red. E. Širjaev. Opole: Uniwersitet Opolski, Instytut Filologii Polskiej.

